BADIIY DISKURS VA BADIIY MATNNING ZAMONAVIY LINGVISTIK TALQINI

D.X. Madazizova,
Far DU, Chet tillari kafedrasi katta o‘qituvchisi, PhD

Annatatsiya

Mazkur maqolada badiiy diskurs va badiiy matn tushunchalarining zamonaviy tilshunoslikdagi talqini yoritilgan. Badiiy diskursning kommunikativ tabiati, uning “muallif – matn – o‘quvchi” tizimidagi o‘rni hamda badiiy matnning lingvistik, pragmatik va estetik xususiyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, badiiy diskursning tipologik maqomi va zamonaviy lingvistik tadqiqotlardagi ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: *badiiy diskurs, badiiy matn, diskurs tahlili, pragmatika, lingvopoetika, interpretatsiya, kommunikativ jarayon.*

KIRISH

Zamonaviy tilshunoslikda tilning ijodiy imkoniyatlari va ularning badiiy ifodadagi namoyon bo‘lish shakllarini o‘rganish dolzarb ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Tilning estetik funksiyasi eng yorqin tarzda badiiy matnlarda namoyon bo‘ladi. Badiiy matn muallifning individual dunyoqarashi, estetik ideallari, ijodiy tajribasi va lingvistik mahoratini aks ettiruvchi murakkab kommunikativ hodisa sifatida e’tirof etiladi. Shu sababli badiiy matn va badiiy diskurs tushunchalarining nazariy mohiyatini aniqlash, ularning o‘zaro munosabatini belgilash hamda lingvistik xususiyatlarini tavsiflash zamonaviy diskursiv tadqiqotlarning muhim vazifalaridan biridir.

Diskurs va badiiy diskurs tushunchalari o‘rtasidagi munosabatni tahlil qilish jarayonida badiiy matn va badiiy diskurs terminlarining mazmuniy yaqinligi kuzatiladi. Garchi ushbu tushunchalar ayrim tadqiqotchilar tomonidan farqlansa-da, ko‘plab ilmiy ishlarda ular bir-birini to‘ldiruvchi hodisalar sifatida talqin qilinadi. Mazkur tadqiqotda ham badiiy matn va badiiy diskurs o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lgan lingvistik kategoriyalar sifatida qaraladi.

Badiiy diskursning nazariy asoslari: So‘nggi o‘n yilliklarda diskurs nazariyasining rivojlanishi natijasida badiiy diskurs tushunchasi tilshunoslikning muhim tadqiqot obyektiga aylandi. Zamonaviy yondashuvlarda badiiy diskurs “yozuvchi – matn – o‘quvchi” tizimida yuzaga keladigan kommunikativ jarayon sifatida talqin qilinadi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, badiiy asar faqat lingvistik birliklar yig‘indisi emas, balki muallif va o‘quvchi o‘rtasidagi murakkab muloqot shaklidir.

Badiiy diskursning muhim xususiyati shundaki, u nafaqat matnning ichki tuzilishini, balki uning yaratilishi va qabul qilinishiga ta’sir etuvchi ekstralingvistik omillarni ham qamrab oladi. Muallifning madaniy tajribasi, tarixiy davri, ijtimoiy muhit va o‘quvchining interpretativ kompetensiyasi badiiy diskursning shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan badiiy diskurs matnning kommunikativ va pragmatik salohiyatini namoyon etuvchi keng qamrovli hodisa hisoblanadi. Har qanday badiiy matn turli talqinlarga ochiq bo‘lib, uning ma’nosi o‘quvchi tomonidan qayta yaratiladi.

Shu sababli badiiy asar psixoestetik hodisa sifatida tavsiflanadi. Muallif tomonidan yaratilgan badiiy voqelik til vositalari orqali ifodalanar ekan, o‘quvchi uni o‘z bilimlari, tajribasi va madaniy kompetensiyasi asosida talqin qiladi. Natijada badiiy matnning mazmuni muallif va o‘quvchi o‘rtasidagi dinamik muloqot jarayonida shakllanadi.

Badiiy matnning lingvistik mohiyati: Badiiy matnning nazariy tavsifi masalasida turli yondashuvlar mavjud. A.V. Bondarko, L.G. Babenko va Yu.V. Kazarinlarning ilmiy qarashlariga tayangan holda A.B. Tumanova, T.J. Nutpayeva va I.V. Grigoryeva matnni talqin kategoriyasi nuqtayi nazaridan muallifning ijodiy konsepsiyasini amalga oshiruvchi verbal badiiy asar sifatida tavsiflaydilar. Ularning fikricha, badiiy matnda muallifning individual dunyo manzarasi mujassamlashadi va maqsadli tanlangan til vositalari yordamida o‘quvchiga yetkaziladi [1, 45-b.].

Mazkur qarashlarni umumlashtirgan holda badiiy matnni voqelikning ko‘p qatlamli, obrazli va metaforik in’ikosi sifatida tavsiflash mumkin. Badiiy matn o‘quvchi bilan presuppozitsiya, propositsiya, subtekst, intertekstual aloqa hamda boshqa semantik va pragmatik vositalar orqali muloqotga kirishadi. Shu bois u nafaqat axborot uzatish, balki estetik ta’sir ko‘rsatish vazifasini ham bajaradi.

Tilshunoslikda badiiy diskurs ma’nosining yagona va umumiy qabul qilingan talqini mavjud emas. Tadqiqotchilar uning mazmunini turlicha komponentlar orqali izohlaydilar. Jumladan, g‘oyaviy-obrazli tizim, muallif niyati, mavzuviy motivlar, kompozitsion qurilish va obrazlar tizimi badiiy matn semantikasining asosiy tarkibiy qismlari sifatida ko‘riladi (I.R. Galperin, G.A. Zolotova, D.S. Lixachyov, Yu.M. Lotman, M.M. Baxtin, N.F. Alefirenko va boshqalar). Ayrim olimlar badiiy asarning ma’nosi barcha kontekstlar yig‘indisi orqali shakllanishini ta’kidlasalar, boshqa tadqiqotchilar matnning ma’nosi va mazmuni o‘rtasidagi farqni alohida ko‘rsatadilar. Bu borada L.G. Babenko va Yu.V. Kazarinning yondashuvi alohida e’tiborga loyiqdir. Ularning ta’kidlashicha, badiiy matn obyektiv voqelikning subyektiv obrazi bo‘lib, uning mazmuni muallifning dunyo haqidagi individual konsepsiyasini ifodalaydi.

Darhaqiqat, muallif voqelikni tasvirlash jarayonida o‘z shaxsiyati, dunyoqarashi va estetik pozitsiyasini ham namoyon qiladi. Shu sababli badiiy asar nafaqat tashqi olamning in’ikosi, balki muallifning individual ong mahsuli sifatida ham qaraladi. Badiiy matnning mazmuniy tuzilishida muallif obrazi va olam obrazi o‘zaro uzviy bog‘liq holda namoyon bo‘ladi.

Badiiy diskursning tipologik maqomi: Badiiy diskursni alohida diskurs turi sifatida ajratish masalasi tilshunoslikda bahsli masalalardan biri hisoblanadi. Ayrim tadqiqotchilar badiiy diskursni mustaqil tip sifatida e’tirof etsalar, boshqalari uni badiiy uslubning kommunikativ ko‘rinishi sifatida baholaydilar. Biroq badiiy uslubning barcha funksional uslublar elementlarini o‘zida mujassamlashtirishi hamda estetik kommunikatsiyaning o‘ziga xos shaklini ifodalashi badiiy diskursni alohida tadqiqot obyekti sifatida o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi.

Badiiy diskursning o‘ziga xosligi uning ko‘p qatlamli semantik tuzilishi, interpretativ ochiqligi, estetik yo‘nalganligi va pragmatik ta’sirchanligida namoyon bo‘ladi. Shu sababli u zamonaviy diskurs tahlili, matn lingvistikasi, pragmalingvistika va lingvopoetika doirasida kompleks ravishda o‘rganilmoqda.

XULOSA

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, badiiy matn va badiiy diskurs o‘zaro chambarchas bog‘liq bo‘lgan lingvistik hodisalardir. Badiiy matn muallifning individual dunyo manzarasini aks ettiruvchi verbal-estetik tuzilma bo‘lsa, badiiy diskurs ushbu matnning yaratilishi, qabul qilinishi va talqin qilinishi bilan bog‘liq kommunikativ jarayonlarni qamrab oladi. Badiiy diskursning markazida muallif, matn va o‘quvchi o‘rtasidagi ko‘p qirrali muloqot turadi. Shu bois badiiy diskursni lingvistik, pragmatik va madaniy jihatlarning integratsiyasi sifatida o‘rganish zamonaviy tilshunoslikning istiqbolli yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Babenko, L.G., Kazarin, Y.V. (2003), Linguis-tic analysis of the literary text. Theory of the practi-cian. – M.: Flinta: Science. – 318 pages.
2. Galperin, I.R. (1974), About the concept "text"// Questions of linguistics. N6, p.
3. Kulibina, N.V. (2001.), the Artistic discourse as an update of the literary text in consciousness of the reader//www.krugosvet.ru. – P.57-64.
4. Tumanova, A.B. (2015), Contaminated language image of the world of bilingual writer. – Almaty. – 265 pages.